

KAYSERİ'DE ÜZÜM, BAĞ VE BAĞCILIK

*Fatma Sibel BAYRAKTAR**

ÖZET

Kayseri Erciyes Dağı eteklerinde, bozkır ikliminin hüküm sürdüğü bir Orta Anadolu şehridir. Tarihi boyunca pek çok salgın hastalığa maruz kaldığı gibi eskiden kanalizasyon teşkilatının olmaması nedeniyle yaz aylarında sıtma da sıkça görülürdü. Buna karşılık Kayseri'nin yerli halkı da daha havadar olan Erciyes ve Ali dağının eteklerindeki bağ evlerine göçer bütün yazı burada geçirirdi. Bütün şehrin göçmesi pek çok kültürel malzemeyi de hayatın içine sokmuştur özellikle üzüm yetiştiriciliği revaçtadır. 33 çeşit üzüm bulunmaktadır.

Bu çalışmada Kayseri'deki üzüm ve bağcılıkla ilgili kelimeler deyimler kavramlar ve adetler sırasıyla incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: üzüm, bağ, bağcılık, bağ adetleri.

GRAPE, VINEYARD, VINECULTURE IN KAYSERİ

ABSTRACT

Kayseri places around the foot of Erciyes Mountain which has steppe climate, which is one of the middle anatolian cities. Through the history, it exposed plenty of outbreak sickness. Moreover, because of the deficiency of sewerage system arised the sickness of malaria at summer time. Thus, Kayseri natives moved to Ali mount and Erciyes Mountain because of having more plenty of air than town center. Through a summer season, They lived on there, where called 'Bağ' means vineyard. The moving of almost whole city, brings a lot of culture materials into life. Employing of grape growing was very famous occupation. There were different 33 sorts of grape.

* Dr. Fatma Sibel Bayraktar, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

On this study we observed in order of words, idioms, concepts and traditions about grape and vineyard.

Keyword : Grape, vineyard, vineculture, tradition of vineyard

Kayseri Anadolu topraklarının tam ortasında, sırtını Erciyes Dağı'na dayamış, tarihi Bronz Devrine dayanan bir şehrimizdir. İlin bir çok yerinde bozkır ikliminin özellikleri vardır. Burada yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer.

Eski Kayseri şehrinde kanalizasyon teşkilâtının olmaması nedeniyle şehirde yaygın olan sıtma hastalığı, şehir halkını yazları bağlara göçerek sezonu havadar bir ortamda, kışlık besinlerini de hazırladıkları bağ evlerinde geçirmeye itmiştir. Genellikle ticaretle uğraşan erkekler her gün şehre gidip gelirken, hanımlar yaz boyunca neredeyse hiç şehre gitmezler. Günümüzde bağlar ve bağcılık alabildiğine modernize olmuş, eski bağ evlerinin yerini modern villâlar, eskiden eşeklerin sırtında taşınan ev eşyalarının yerini de taşınmazlar almıştır. Bağ evleri kışlık evleri aratmayacak konfora kavuşmuştur.

Artık bütün bağlarda elektrik olduğu gibi, Erciyes'in kar sularının toplandığı kuyuların yerini de şebeke suyu almıştır.

Bağlar ne kadar modernleşse de eskiden kalma alışanlıklar, âdet ve gelenekler devam etmektedir. Uzun süren bağ sezonu bizim dağarcığımıza üzüm ve bağcılıkla ilgili pek çok kelime ve deyim armağan etmektedir.

Bağlarda iklime uygun her türlü meyve ve sebzenin yetiştirilmesi söz konusuysa da asıl ağırlığı üzümler alır. Bizim tespitimize göre 33 çeşit üzüm cinsi bulunmaktadır.

Üzüm çeşitleri

al dımışkı Ucu sivri, sert kabuklu, gül renkli üzüm.

beyaz dirmit Dirmit üzümünün beyaz türü.

beyaz karalık Kurutmalık, beyaz kabuklu üzüm türü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

- beyaz germi** Beyaz kabuklu, kışa dayanıklı üzüm türü.
beyaz hevenklik Beyaz, kalın kabuklu, kışa dayanıklı üzüm türü.
buludi Bulut renginde hevenklik üzüm.
burcu Bir üzüm türü.
deli mehmet İri beyaz taneli, seyrek salkımlı üzüm türü.
dirmit Taneleri biraz uzunca, siyah, tatlı, lezzetli, ince kabuklu ve sert bir üzüm cinsi.
dökmece Bir üzüm cinsi.
eldaş Yuvarlak, beyaz, kalın kabuklu üzüm.
erik üzümü İri, siyah, kalın kabuklu üzüm.
gabeldaş Bir üzüm cinsi.
gökcek Kalın, sert kabuklu bir üzüm türü.
gök karalık Gök renkli, kalın kabuklu bir üzüm türü.
gül ırazgı Pembe razakı cinsi üzüm.
gül üzümü Pembe renkli, çok tatlı üzüm cinsi.
ırazgı Bir üzüm türü.
irek Yuvarlak, seyrek salkımlı, mor ve kalın kabuklu, hevenklik üzüm türü.
kaleli Yuvarlak, beyaz taneli bir üzüm türü.
kara burcu Beyaz, uzunca taneli sık salkımlı bir üzüm türü.
karalık İri siyah taneli, kurutulabilen, kurusundan hoşaf yapılan üzüm cinsi.
keçi memesi Büyük, siyah ve uzun taneli üzüm cinsi.
kişniş Kuş üzümü.
muhalis dirmidi Beyaz, kokulu bir üzüm türü.
parmak üzümü Uzun oval biçimli, daha çok kumsal toprakta yetişen üzüm çeşidi.
sütüzümü Bir üzüm türü, yapıncak.
şamüzümü Parmak üzümü. İnce ve beyaz kabuklu, oval şekilli, çok olgunlaşınca güllenen bir üzüm.
şireder Şırası bol çıkan ince kabuklu üzüm türü.
tandırılı İri ve beyaz taneli, dayanıklı bir üzüm türü.
tilki kuyruğu Taneleri beyaz ve uzun bir cins üzüm.
tütünübulgarı Duman renginde bir üzüm türü.
zorukdar Sert, kalın kabuklu, sarı renkli bir üzüm.

Üzüm bitkisi ile ilgili kelimeler

- alaca** Üzüme düşen ben.
başak Tarlalarda, bağlarda dökülmüş veya tek tük kalmış ürün.
başakçı Başak toplayan kimse.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

başaklamak Tarlalarda, bağlarda dökülmüş veya tek tük kalmış ürünleri toplama işi.

ben değmek İlk olgunlaşmada meyvelerde görülen belirti. bk. beñ düşmek.

beñ düşmek Üzüm koruklarının renginin yeşilden değişmeye, olgun hâle gelmeye başlaması. bk. beñ değmek.

boruza Üzüm bitkisinin çubuğundan alınıp toprağa dikilen çelik.

cıngıl Ufak ve seyrek taneli üzüm salkımı. bk. nefer.

çalı 1. Üzüm hevengi yapmak için kullanılan üstü dikenli iğde dalı, 2. Bodur ağaçların ince dalları.

çubuk Üzüm bitkisi.

çıtınlamak Üzüm salkımındaki küçük parçaları kopararak yemek.

eñgir Üzüm çubuklarının dibinden çıkan taze sürgünler.

gediri yatırmak Bağlarda yaşlı üzüm çubuklarının uzun dallarının birkaçı kesilmeden toprağa daldırılması işlemi. Bir, iki yıl içinde bunlar köklenir.

gıfır çalmak Üzümlerde yaprak büken hastalığı.

gilâmada Üzüm çubuklarının yaprak çıkmadan evvel budanan, kuruduktan sonra yakacak olarak kullanılan kolları.

göz sardırmak Bağda üzüm kütüklerinin dibini normal toprak seviyesinden daha yüksek olmak kaydıyla toprakla örtmek.

irasada Daha olmamış üzüm vs.

kundak Büyük üzüm salkımı.

koruk Olmamış üzüm.

köle doyuran İri salkım üzüm.

kör Budandıktan sonra soğuk alıp yeşermeyen üzüm çubuğu veya kurumuş aşısı.

nefer Üzümlerin soğuk almasıyla çok küçük kalmış salkımlar. bk. cıngıl.

pekmez toprağı Üzüm şirasını kestirmek için kullanılan kil ile karışık toprak.

tanelemek Üzümü salkımdan tane tane koparmak.

tanelenmek Üzümün tanelerinin dalından kendi kendine kopması.

Üzümlerden elde edilen yan ürünlerin adları

balbaşı pekmez Çırpılarak ağartılmış en iyi pekmez.

çalma pekmez Beyaz üzümünden çırpılarak yapılan koyu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

sarı pekmez.

fiş Ezilmiş üzümün posası.

hardâliye Beyaz üzümlerden yapılan ekşi pekmez şerbeti.

şire Şıra, üzüm suyu.

üzüm yemeği Kuru üzüm ve etle yapılan eski bir yemek.

Üzümlerin oluşuna ve bağcılığa bağlı olarak belirlenen zaman kavramları

Bağ hayatı, Kayseri halkının pek çok işini ona göre ayarladığı bir halk takvimi de oluşturmuştur. 15 Mayıs ile 15 Haziran arasında bağa çıkılır. 15 Eylül ile 15 Ekim arasında da bağdan inilir yani “göçün ağzı döner.” Evlilik hazırlıkları genellikle bu takvime göre ayarlanır. “Düğünü bağa çıkmadan yapalım, bağdan inmeye söz takalım vb.”

alemet Bağdan şehre göçerken, görünür bir yerde çalı çırpı ve otlarla yapılan yığın ateşlenir, içine dağdağan meyvesi atılır, onlar patlar. Keyifle bir tekerleme söylenir. Göç edildiğine dair bir işarettir: (alemeti yaktık, keyfine baktık, balı yedik, bağı yedik niyetin anahtarını... emmi gile bıraktık he heey!)

bağa çıkmak Bağa göçmek.

bağdan inmek Bağdan şehre göç etmek.

çıra yanmak Çok eskiden kalma bir âdet. Üzümlerin olgunlaşıp, yenilebileceğine işaret olarak 31 Ağustos'ta Ali Dağı'nda gayrimüslimlerce yakılan ateş. Bu ateşe “çıra” denilir ve sonbaharın başladığı tarih olarak kabul edilirdi.

eñgir zamanı Üzümlerin yeşermeye başladığı zaman.

göçün ağzı dönmek Havaların soğuması ile birlikte bağdan şehre göçmelerin başlaması.

Üzümlerin olgunlaşıp pekmezlerin kaynatılmasına kadar geçen yaz aylarında günlük hayatın sürdürüldüğü bağlarla ilgili kelimeler

aleçik Bağ ve bostanlarda çadır biçiminde dallarla yapılmış kulübe.

bağ Üzüm ve çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu yazları göçülen yazlık.

bağvant Bağların her türlü işini yapan kimse.

cinlik Bağlarda buzdolabı olmadığı dönemlerde evin güngörmez bir yerinde genellikle yer oyularak yapılan saklama bölümü. bk. soğukluk.

çatıtma Bağ evlerinin yanına yere iki sırtık dikip

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

üstlerinden başka sırik bağlayıp bu sırikların diğeri ucunu duvara sokup üstünü bez veya dallarla kapatarak yapılan alacık.

evcik 1. Bağ ve bostana çalı çırpıdan yapılan küçük kulübe. 2. Çocukların oyun için çamur ve taşlarla yaptıkları ev benzeri oyuklar.

gedik Bağ duvarının yıkılmış bölümü.

ırgatlık Bir yüz ölçümü birimi gibi kullanılır.

karık Bağ, bahçenin rahat sulanabilmesi için geniş ve derin açılan ark.

kili Tarla veya bağlar arasındaki toprak sınır.

kurt ağzı Önü ve bir yanı açık bağ evi.

kuyu başı Bağlarda kuyunun üstü. Beton dökülür, taş döşenir veya çim ekilir.

mafraş Bağa göçerken taşınamayan eşyanın düzgün olarak toplanıp örtülmesi.

mafraş kayma Bağa göçerken taşınamayan malın toplanıp örtülmesi işlemi.

muaccer Önü açık, üstü ve üç yanı kapalı bağ evi.

niyet Bağların bulunduğu bölgelerin her biri, semt.

niyet kuyusu Bağlarda bir hayır sahibi tarafından herkesin faydalanması için yaptırılan kuyu.

niyetli Niyet halkı, aynı bağ semti sakinleri.

ombul Yeni bağ ve bahçe yetiştirmede hem de sulamada kolaylık olsun diye bölümlere ayırma. İnce cılga ile ayrılmış bölüm.

örtme Önü tamamen açık, toprak damlı, kara taştan yapılmış açık pencereci bağ evi.

pece Pencere, daha çok camsız bağ evi penceresi. (ölüm geldi hocadan, bir nur dödu peceden)

sallık Bağlarda sal döşenmiş balkon, dam. Genellikle yüksekte, havadar, manzaralı yer.

seki Bağ evlerinin genellikle doğusunda yerden yüksekçe yapılan oturma yeri.

şirâne İçinde üzüm, dut vs. ezilerek şıra elde edilen yer.

taban Tarla veya bağın alt başı.

taka Bağlarda duvarlara yapılan, kapaksız ve dolap gibi kullanılan oyuklar.

Kadınların bütün bir yaz kaldıkları bağlarda bağ komşuluğu ilişkileri de doğal olarak gelişmiştir. Bütün gün boyunca kadınlar bağlardan bağlara gezerler. Bu ziyaretlerde eskiden genel olarak ilâhiler okunur, cennet

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

cehennem tasvirleri yapıyordu.

gafle dolanmak (<kafile dolanmak) Bağda kadınların kendi aralarında misafirlige gitmeleri.

gezme gezmek Bağda kadınların sohbet için birbirlerini ziyarete gitmeleri.

öğlen gaflesi (<öğle kafilesi) Bağda kadınların öğleden sonra kendi aralarında birbirlerine oturmaya gitmeleri öğlen gaflesi olur.

Bağların bakımlı olup olmaması önemli bir özelliktir. Göçülmeyen bağlar kısa zamanda bozulur böyle bağlar için kullanılan deyimler vardır:

görümlü Bağ bahçenin bakımlı olması.

görümsüz Bakımsız bağ bahçe.

hozan (<Ar. hazān) Bakımsız, görülmemiş bağ bahçe.

tilkilik Bakımsız bağı tahfif için kullanılır.

tosbağalık Bakımsız bağ için kullanılır.

üvezlik Üvezi çok, bakımsız bağı aşağılamak için söylenir.

Bağda yaşam biçimi bazı deyimlerin malzemesi olmuştur

ağanın da bağı ötmeliymiş Bağa ırgat götürülürken yemeğini vermek veya vermemek üzere pazarlık edilir. Yemeği ağa verirse bağ iyi bellenir. Kendileri götürürse belleme işi de üstünkörü yapılır Üstünkörü belleme şöyle olur: Bir bölüm bellenirken toprak, işlenmemiş bölümün üzerine serpilir yani örtme yapılır. Ayrıca örtme, üç tarafı kapalı önü açık bağ evidir. Yemeği ırgattan esirgeyen ağanın bağı bellenirken örtme yapılacağıının imalı ifadesidir.

arkası bağ duvarı Bir şeyi anlatırken sonunu getiremeyenlere alay için söylenir. (yalan yâniş gonusuyon, arhasını getiremiyon ē sōna arhası bā duvarı...)

bağcı ağzı Samimi olmayan davet.

bağ görmek Bağın her türlü bakım işlerini görmek. (bāmızı bıyıl başgalāna gördürecēk)

cıngıl budak Hafifseme kastiyla daha fazla ikram beklerken yenmek üzere getirilen üzüm için söylenir.

dirmit gibi kararmak Dirmit üzümü gibi kararmak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

dost bağından gejgerek doldurmak Başkasının kesesinden ikramda bulunmak.

el tutmak Bağ belleycilerinin bir dizi hâlinde dizilip çalışması.

eşgi üşgü bağımızın koruğu “Sana lâayık değil ama, verebileceğimiz, kendimize ait olan budur.” anlamında.

evin evime karşı, bağın bağıma karşı, senin oğlan evlenecek, benim kız gelin olacak, işte böyle mehmet ağa Kadının kocası, Mehmet Ağanın da karısı ölmüş. Evler, bağlar birbirine komşu, adamın oğlu kadının kızı evlenip gidecekler. İkisi de hepten yalnız kalacaklar. Kadının dolaylı evlenme teklifidir. Şaka olarak genellikle kullanılır.

görmek Bağ bahçenin genel bakımını yaptırmak.

herifinen eşşek çeker cefayı, avradınan köpek sürer sefayı Eskiden bağ ile şehir arası eşekle gidilip gelinirdi. Evin erkeği ezanla uyanır, eşeğin yemini verir, kendi namazını kılar, eşeği hazırlar ve yola koyulurdu. Şehre varır, eşeği evinin avlusuna koyar, işine gider. Akşam filesinde yiyeceklerle eve gider eşeği alır, yatsı vakti bağa varır. Kadın bu arada akşama kadar serbesttir.

hozan bağın tilkisi Aşırı zayıf kalmış kişi.

tilkiye bağ bekletmek Güvenilmezliği malûm olan kişiye bir şey emanet etmek.

Sonuç

Bozkırın ortasında insanlara hem sağlıklarını hem de kışlıklarını kazandırmanın yanında zengin bir yaşam kültürü sunan üzümün Kayseri için önemi büyüktür. Birçok çeşidinin yetiştiği üzümlerden pek çok yan ürün elde edilebilmekte, uzun kış mevsimi boyunca da zevkle tüketilmektedir. Tabii ki bu bitkinin bakımı, yetiştirilmesi, hastalıkları da bölge diline pek çok malzeme kazandırmaktadır. Hayatın bir bölümü şehrin sağlıksız havasından uzakta sereserpe geçirilmekte bu da günlük hayata pek çok yeni araç gereç, mimarî ve tarz olarak geri dönmektedir. Ulaşımın kolaylaşmasıyla artık eskisi gibi üç ay boyunca bağda kalmak zorunda olmasalar da kadınlar ve çocuklar şehri fazlaca özlemediklerinden günlerini kışlıklarını hazırlamak ve bağ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

komşularına ziyaretlerle geçirmektedirler.

Yeni evlenen çiftlerin bağ ziyaretleri de çok şaşaalıdır. Düğünden sonra yaza tesadüf eden zamanda kız annesinin bağına yatıya gönderilir. Daha sonra da kızı almak için oğlan tarafı birçok yiyecek ve içeceklerle beraber kız tarafının bağına gider. Eskiden gidince birkaç gün kalınırdı ancak şimdi şehre ulaşmak kolaylaştığı için böyle yapılmamaktadır. Hatta gelen oğlan tarafının akrabaları kız tarafının bağ komşuları tarafından da yemeğe alınarak ağırlanır. Bundan on beş gün sonra da eğer oğlan tarafının da bağı varsa bu sefer oğlantarafının bağına “kız arkası”na gidilir.

Görüldüğü gibi bu yöresel kültür dairesi günümüzde de özünü kaybetmeden, zamanın kolaylıklarından yararlanarak bütün canlılığı ile sürüp gitmektedir.

KAYNAKÇA

BAYRAKTAR Fatma Sibel, *Kayseri Merkez İlçe Ağzı (Metin - Gramer - Sözlük)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.

BURAN Ahmet “Kayseri’de Halk Takvimi”, *Erciyes Yöresi 1. Folklor. Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu*, Kayseri 1991.

Kaynak Kişiler

Yılmaz Saççioğlu: 66 yaşında; Rifat Hızlısoy: 60 yaşında.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*